

УДК 159.937:355.1

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-1-14>

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СПРИЙМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ Й ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Москальов Ігор Олександрович,

доктор філософії в галузі соціальних
та поведінкових наук зі спеціальності психологія,
доцент кафедри суспільних наук
Національного університету оборони України
ORCID ID: 0000-0001-7950-1120

Пешко Сергій Вікторович,

ад'юнкту кафедри суспільних наук
Національного університету оборони України
ORCID ID: 0009-0007-9734-4131

У статті представлено історичний розвиток уявлень про сприймання інформації як складного психічного процесу, що зародився ще за часів античності й набув подальшого формування у філософській і психологічній науках. На основі аналізу класичних філософських концепцій і наукових досліджень, починаючи від поглядів античних філософів, зокрема Арістотеля й Епікура, продовжуючи розглядом ідей Рене Декарта та Джона Локка, а також науковими відкриттями Вільгельма Вундта, представників гештальтпсихології та сучасними психофізіологічними й когнітивними теоріями, висвітлено динаміку зміни поглядів на природу та механізми сприймання.

Окрему увагу зосереджено на значенні досліджень Вільгельма Вундта, який одним із перших експериментально довів, що сприймання є не пасивним процесом, а передбачає активну інтеграцію отримуваної інформації з попереднім досвідом людини через процес аперцепції. Показано, що вагомий внесок у сучасне розуміння перцепції зробили представники гештальтпсихології, які пояснили, як різноманітні сенсорні сигнали організовуються мозком у цілісні перцептивні структури, підпорядковані законам фігури фону, близькості, схожості та інших гештальт-принципів.

У статті наголошено, що в сучасній психології сприймання розглядається як багаторівневий процес, який містить не тільки відображення об'єктивних ознак навколишнього середовища, а й активне використання попередніх знань, мислення, антиципації, емоційно-мотиваційних та соціально-психологічних чинників. Особливий акцент зроблено на важливості адекватного сприймання інформації для військовослужбовців Збройних сил України, оскільки від цього залежить точність аналізу оперативної та тактичної обстановки, своєчасність ухвалення управлінських рішень, а також збереження життя й забезпечення високої бойової ефективності підрозділів. Зазначено, що помилки в сприйманні в умовах бойових дій можуть мати критичні наслідки, призводячи до суттєвих людських і матеріальних втрат. Тож психологічна підготовка військових повинна базуватися на всебічному врахуванні когнітивних, емоційних та соціально-психологічних аспектів перцепції.

Ключові слова: сприймання, інформація, перцепція, когнітивні процеси, критичне мислення, військовослужбовці ЗСУ, історія психології, бойова діяльність.

Moskalov Ihor, Peshko Serhii. Psychological foundations of information perception: history of formation and significance for service members of the Ukrainian Armed Forces

The article presents a historical overview of the development of concepts regarding information perception as a complex psychological process originating from antiquity and subsequently elaborated upon within philosophical and psychological sciences. Through an analysis of classical philosophical ideas and scholarly research – from the views of ancient philosophers such as Aristotle and Epicurus, proceeding through the theoretical insights of René Descartes and John Locke, and encompassing the empirical contributions of Wilhelm Wundt, Gestalt psychologists, as well as contemporary psychophysiological and cognitive theories – the paper elucidates the evolving perspectives on the nature and mechanisms of perception.

Special attention is paid to the pioneering research of Wilhelm Wundt, who was among the first to experimentally demonstrate that perception is not a passive reception of sensory inputs, but rather involves an active integration of incoming information with an individual's prior experiences through the process of apperception. Additionally, the significant contributions of Gestalt psychology representatives are highlighted, particularly their explanations of how diverse sensory signals are organized by the brain into unified perceptual structures guided by the principles of figure-ground relationship, proximity, similarity, and other Gestalt laws.

The article underscores that modern psychology views perception as a multilevel process involving not merely the reflection of objective attributes of the environment, but also the active utilization of prior knowledge, cognitive schemata, anticipations, emotional-motivational states, and socio-psychological factors. A particular emphasis is placed on the critical importance of accurate information perception for service members of the Armed Forces of Ukraine, as it directly influences the precision of operational and tactical analyses, timely decision-making, the preservation of human lives, and the maintenance of high combat effectiveness within military units. It is noted that perceptual errors under combat conditions can lead to severe consequences, resulting in significant human casualties and material losses. Consequently, psychological training for military personnel should comprehensively incorporate cognitive, emotional, and socio-psychological dimensions of perception.

Key words: *perception, information, perceptual processes, cognitive processes, critical thinking, service members of the Armed Forces of Ukraine, history of psychology, combat operations.*

Вступ

Питання сприймання інформації бере свій початок ще в античній філософії, де вперше усвідомлено значущість відчуттів у процесі пізнання реальності. В умовах сучасного високотехнологічного суспільства, що характеризується потужними інформаційними потоками, особливої актуальності набуває науково виважене розуміння механізмів перцепції. Для військовослужбовців ЗСУ воно є критично важливим, оскільки якість сприймання безпосередньо впливає на оцінювання обстановки, достовірність бойових рішень та ефективність управління підрозділами. Помилки в сприйманні можуть істотно знижувати рівень бойової готовності, спричиняючи небажані втрати особового складу та матеріальних ресурсів, а також негативно позначатися на безпеці військовослужбовців і результативності застосування військових засобів ураження.

Матеріали та методи

Основні концепції сприймання, як показано в класичних працях із загальної психології, формувалися протягом тривалого історичного періоду та були викладені в численних наукових виданнях. Так, М. Варій [2, с. 287] розглядає сприймання як складний процес, що передбачає як отримання, так і інтеграцію чуттєвої інформації в умовах активної роботи психіки. Він наголошує на тому, що здатність людини організовувати вхідні дані є фундаментальною для подальшого пізнання, що дає змогу перейти від простого зчитування сигналів до їх глибокої інтерпретації. Праці С. Максименка та В. Соловієнка [5, с. 144] розширюють це розуміння, акцентуючи на інтегративному характері сприймання, коли сенсорні дані поєднуються з пам'яттю, увагою та мисленням. Автори підкреслюють, що сучасне уявлення про перцепцію не обмежується механічним фіксуванням об'єктивних ознак, а містить суб'єктивну інтерпретацію, яка формується на основі попереднього досвіду та когнітивних схем. В. Москаленко [6, с. 525] акцентує на соціально-психологічних чинниках, що впливають на формування образу дійсності. За його даними, групові норми, культурні традиції та комунікаційні процеси відіграють визначальну роль у корекції індивідуальних помилок сприймання, що особливо важливе для колективів із високою інтенсивністю інформаційних потоків, зокрема у військових підрозділах.

Окремо В. Стасюк [9, с. 90, с. 375] наводить специфіку управління інформаційними процесами у військовому середовищі. Автор підкреслює, що адекватне сприймання оперативної обстановки є запорукою ефективного управління, оскільки навіть невеликі відхилення в перцепції можуть призводити до неправильних рішень і, як наслідок, суттєвих втрат.

Так, дослідження, представлені в наведених працях, створюють комплексне бачення сприймання як процесу, що охоплює інтеграцію чуттєвої інформації з когнітивними, емоційними

та соціальними чинниками. Цей підхід формує наукове підґрунтя для розробки методик підготовки військовослужбовців, де точність перцепції є критичною для успішного аналізу оперативної обстановки та ухвалення ефективних рішень.

Метою цієї статті є розгляд історичних передумов виникнення та розвитку концепцій сприймання, демонстрація їхньої еволюції в науковому контексті та обґрунтування значущості розуміння перцептивних процесів у сучасній психологічній підготовці військовослужбовців.

Результати

Аналіз класичних наукових праць дає змогу простежити поступове ускладнення поняття сприймання інформації, витоки якого сягають ще античної філософії. Згідно з викладенням Н. Гриньової [3], стародавні мислителі, зокрема Арістотель, розглядали сприймання як наслідок впливу зовнішніх об'єктів на органи чуття. У його концепції визначалося п'ять основних видів чутливості: слух, зір, нюх, смак і дотик [3, с. 49–51]. Епікур, розвиваючи погляди античності, наголошував на фундаментальній ролі сенсорного пізнання для досягнення реальності [3, с. 55–57]. Така первинна увага до відчуттів заклала підвалини для подальшої наукової концептуалізації сприймання, але ще не охоплювала внутрішніх механізмів обробки отримуваних даних.

У добу Нового часу ідеї Рене Декарта та Джона Локка докорінно розширили уявлення про те, як людина отримує та обробляє інформацію. Рене Декарт, досліджуючи психічні процеси крізь призму дуалізму, показав, що є два рівні пояснення поведінки: механічний (через тіло й «тваринні душі») та духовний (через діяльність душі) [2, с. 19–21; 3, с. 78–81]. Концепція «*Cogito ergo sum*» підкреслювала визначальну роль свідомості й розумового усвідомлення в процесах сприймання та ухвалення рішень. Ідеї Декарта про рефлекс, а також наголошування на свідомих актах сприймання сформували основу для подальшого розвитку інтроспективного підходу.

Джон Локк, продовжуючи цю лінію, підкреслював значущість рефлексії – здатності людини аналізувати власні думки й переживання [3, с. 82–84; 10, с. 9]. Сприймання він розглядав поряд із рефлексією як одну з форм досвіду, завдяки якій індивід отримує змогу свідомо усвідомлювати психічні явища. Це розуміння стало важливим кроком у переході від погляду на сприймання як суто механічний процес до усвідомлення його як активної інтеграції сенсорних даних, особистого досвіду та розумових операцій. Водночас саме такий підхід до осмислення перцепції створив підґрунтя для дослідження складних когнітивних процесів, що відбуваються під час бойової діяльності, коли швидкість і якість аналізу є вирішальними.

Особливо вагомим етапом у науковому опрацюванні концепції сприймання вважають відкриття Вільгельма Вундта, який став засновником першої лабораторії експериментальної психології [10, с. 10; 2, с. 25–26]. Запроваджене ним поняття «аперцепція» підкреслює, що сприймання не є пасивним відображенням впливу зовнішніх подразників, а охоплює активне впорядкування, об'єднання та систематизацію нової інформації з урахуванням попереднього досвіду [2, с. 25–26, с. 293]. Отже, у цілісному перцептивному образі проявляється взаємодія чуттєвих даних і здобутих знань, що вможливує розширене й осмислене відображення дійсності [3, с. 154–158; 6]. Для військових підрозділів, які діють у динамічно змінюваному середовищі, здатність до такої інтеграції є одним із ключових чинників ефективності та виживання.

Подальший внесок у розуміння цілісності сприймання зробили представники гештальтпсихології – Макс Вертгаймер, Вольфганг Кюлер і Курт Коффка, – які довели, що окремі сенсорні ознаки організовуються в єдину перцептивну структуру [2, с. 294; 4, с. 59–60; 3, с. 171–173]. Закони фігури-фону, прегнантності, близькості, схожості, замкнутості й симетричності пояснюють, як мозок автоматично «збирає» розрізнені елементи в упізнавані цілісні патерни. Цей підхід засвідчує, наскільки важливо враховувати системну природу перцепції, зокрема в умовах бойового стресу, коли військовослужбовець змушений швидко орієнтуватися у великому обсязі складної та часто суперечливої інформації.

Розвиток когнітивної психології закріпив уявлення про те, що сприймання є інтегративним процесом, який залучає увагу, пам'ять і мислення [2, с. 68–70; 3, с. 193–196]. Дослідники цієї галузі (зокрема, Ульріх Найссер, Джером Брунер та Герберт Саймон) розглядали мозок як систему обробки інформації, здатну до активної побудови внутрішніх моделей реальності. Для військових це означає, що успішна інтеграція сенсорних сигналів зі сформованими когнітивними схемами впливає на оперативність і точність тактичних рішень, а отже, безпосередньо позначається на збереженні життя та ефективності бойового застосування підрозділу.

У контексті психофізіології важливо вказати на вагомий внесок Івана Павлова, який вивчав механізми формування умовних рефлексів та показав, як мозок у процесі сприймання «навчається» через асоціації [2, с. 31, 271–272; 3, с. 174–178]. Надалі Олександр Лурія розвинув цю ідею, розглядаючи сприймання як результат системної організації діяльності мозку. Його дослідження впливу ушкоджень мозку на можливості сприймання продемонстрували, які саме структури відповідають за інтеграцію та усвідомлення інформації [2]. Павло Анохін, автор теорії функціональних систем, розширив уявлення про сприймання, пояснюючи його як процес, що охоплює аферентний синтез, ухвалення рішень, побудову моделі очікуваного результату та зворотний зв'язок. Такий погляд підкреслює антиципаційну природу перцепції – можливість мозку передбачати зміни в середовищі [2].

Додаткову цінність для психології має концепція Германа Гельмгольца щодо «несвідомих умовиводів», які пояснюють, як мозок добудовує окремі сенсорні фрагменти в повноцінний образ, спираючись на узгоджену роботу очних м'язів і накопичений життєвий досвід [2]. Цей підхід відкриває глибші механізми адаптації людини: в умовах постійного інформаційного потоку її мозок не лише «реєструє» подразники, а й активно добудовує та структурує зорові й інші чуттєві дані.

Аналіз соціально-психологічних чинників [6] засвідчує, що сприймання інформації тісно пов'язане з культурними нормами, колективними практиками та груповою взаємодією. Це особливо яскраво проявляється у військових підрозділах, де високий рівень колективної взаємодії може сприяти корекції суб'єктивних похибок і запобігати помилкам в оперативному плануванні. Відомо, що в екстремальних умовах бойових дій інформація часто надходить уривчасто й суперечливо. Тому чітка колективна регуляція перцептивних процесів, спільне обговорення даних і взаємна перевірка фактів стають невід'ємними елементами підтримання точності сприймання та оперативного управління [6; 9].

З погляду соціологічного рівня сприймання відбувається не тільки завдяки нейрофізіологічним чи когнітивним механізмам, а й під впливом соціального середовища, у якому перебуває людина [6]. Вільгельм Вундт у своїй «Психології народів» також наголошував, що мовні, культурні й міфологічні чинники впливають на перцепцію та формують її зміст. В умовах військового колективу чітко проявляються різноманітні аспекти соціальної категоризації (за Теджфелом і Тернером), які можуть як підвищувати згуртованість й ефективність ухвалення рішень, так і породжувати упередження або когнітивні спотворення, якщо керування такими процесами не відбувається системно.

Тож результати проведеного аналізу підтверджують складну й багаторівневу природу сприймання інформації. Спершу воно розглядалося як просте реєстрування даних органами чуття, проте поступово науковці дійшли висновку, що в процесі перцепції вагому роль відіграє активна взаємодія людини з навколишнім середовищем, залучення попереднього досвіду, когнітивних схем, емоцій та соціальних чинників. У сучасній психології сприймання, як ідеться в працях В. Стасюка, є основою для ухвалення управлінських рішень, зокрема у військовому контексті [7]. Адекватне сприймання оперативної обстановки, швидке розпізнавання загроз і точний аналіз складних тактичних ситуацій стають запорукою високого рівня бойової готовності та мінімізації втрат серед особового складу [9, с. 90, с. 375].

Нині сприймання дедалі частіше трактується як психічний пізнавальний процес, що інтегрує організацію, ідентифікацію та інтерпретацію інформації, що надходить через органи чуття [1, с. 20]. У контексті військової діяльності це означає не лише механічну роботу аналізаторів, а й уміння військовослужбовців грамотно й оперативно комбінувати дані з пам'яттю, попередніми знаннями, очікуваннями, а також із психологічною готовністю до дій у напружених і небезпечних ситуаціях.

Так, подальша еволюція поглядів на сприймання, від його розуміння як базових відчуттів до складних моделей у когнітивній та соціальній психології, підкреслює важливість цього процесу в забезпеченні ефективності військовослужбовців ЗСУ. Здатність до адекватного відбору, інтерпретації та оперативного використання інформації є критичною не лише для виживання та збереження життя в бойових умовах, а й для досягнення оптимальної результативності підрозділів. Усе це свідчить, що сучасні методики психологічної підготовки військовослужбовців мають базуватися на комплексному врахуванні когнітивних, емоційних, фізіологічних і соціальних чинників сприймання, що сприятиме підвищенню загальної бойової спроможності Збройних сил України.

Висновки

Аналіз еволюції дослідження сприймання, від первинних філософських ідей античності до сучасних психофізіологічних і когнітивних теорій, підтверджує надзвичайну складність цього психічного процесу. Сприймання не обмежується механічним отриманням чуттєвих сигналів, а містить активну інтеграцію минулого досвіду, когнітивних схем, емоційно-мотиваційних станів і впливів соціокультурного середовища. Унікальна роль сприймання особливо помітна у військовій сфері, де за умов гострого стресу та надзвичайно інтенсивних інформаційних потоків кожна помилка у сприйманні може мати критичні наслідки для безпеки особового складу й ефективності виконання бойових завдань.

Для військовослужбовців Збройних сил України адекватність та оперативність сприймання є визначальними чинниками, від яких залежить своєчасне розпізнавання загроз, точність оцінювання оперативної обстановки та правильність ухвалення управлінських рішень. Як свідчать класичні праці з психології (Вундт, Павлов, Лурія, гештальт-психологи тощо), сприймання має не лише фізіологічне підґрунтя у вигляді рефлекторних механізмів та інтеграції чуттєвих сигналів, а й когнітивні аспекти – формування внутрішніх моделей реальності, антиципацію та використання попереднього досвіду. У сучасному інформаційному середовищі, коли командири підрозділів часто змушені оперувати оперативною інформацією яка є недостатньою, надлишковою або ж суперечливою за своїм змістом, особливого значення набуває вміння швидко структурувати й осмислювати її, уникаючи хибних висновків та «ілюзій», спричинених поспішними оцінками або емоційною напругою.

Крім того, соціально-психологічний аспект сприймання, підкреслений у працях Вундта та розвинений у концепціях соціальної категоризації (Теджфел, Тернер), висвітлює важливість колективних норм, мови та комунікацій. Для військових колективів такий міжособистісний і культурний контекст може слугувати як потужним ресурсом – завдяки взаємному обміну інформацією та корекції помилок, так і джерелом потенційних упереджень. Розуміння цих механізмів дає змогу проєктувати навчальні програми й тренінги, які не лише підвищують рівень індивідуальних перцептивних навичок, а й формують злагодженість та критичне мислення всередині підрозділу.

Так, сприймання – багатовимірний психічний процес, який виявляється на сенсорному, когнітивному, емоційному та соціальному рівнях. Така інтеграція має безпосереднє практичне значення для військовослужбовців ЗСУ: вона зумовлює якість аналізу оперативної обстановки, точність тактичного планування й здатність швидко та адекватно реагувати на загрози. Подальше поглиблення наукових досліджень у галузі психології сприймання, зокрема

в напрямі нейрофізіології та когнітивного моделювання, створює нові можливості для розроблення вдосконалених методик психологічної підготовки, орієнтованих на:

- розвиток критичного мислення й гнучкості в сприйманні суперечливої інформації;
- формування колективних перцептивних стратегій і навичок групового ухвалення рішень;
- підвищення стресостійкості та профілактику перцептивних помилок в умовах екстремальних навантажень.

Розроблення, апробація і реалізація таких програм стане додатковим гарантом бойової спроможності Збройних сил України, оскільки дасть змогу зменшити ризики, пов'язані з людським чинником, і підвищити точність та швидкість ухвалення рішень навіть за складних та нестандартних оперативних обставин. Як наслідок, еволюція концепції сприймання формує науково-теоретичний фундамент для всебічної психологічної підготовки військовослужбовців, що безпосередньо впливає на ефективність їхньої професійної діяльності й захист держави.

Література:

1. Бакаленко О. А. Психологія сприйняття та переробки інформації : навчальний посібник. Харків : ХНУРЕ, 2017. 124 с.
2. Варій М. Й. Загальна психологія : підручник. 3-тє видання. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
3. Гриньова Н. В. Історія психології : курс лекцій : навчальний посібник. Умань : Візаві, 2012. 209 с.
4. Дуткевич Т. В. Загальна психологія : теоретичний курс : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2022. 388 с.
5. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2000. 256 с.
6. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. 2-ге видання, виправлене та доповнене. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 688 с.
7. Психологія управління військами : підручник / В. І. Осьодло та ін. ; за заг. ред. В. В. Стасюка. 2-ге видання, перероблене та доповнене. Київ : Національний університет оборони України, 2024. 532 с.
8. Петрушов В. М., Толстов І. В. Філософія : нормативний курс : навчальний посібник. Харків : УкрДАЗТ, 2013. 341 с.
9. Стасюк В. В. Психологія управління військами : підручник. Київ : Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, 2014. 540 с.
10. Ягупов В. В. Військова психологія : методологія, теорія та практика : підручник. Київ : Psyhobook, 2023. 517 с.